

فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی
دانشگاه آزاد اسلامی واحد گومسار
سال دوازدهم، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۷
صص ۴۲-۲۵

شناسایی مولفه‌های مسئولیت‌های اجتماعی مطلوب شناختی، عاطفی و عملکردی جهت برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران

مهین انق^۱، فائزه ناطقی^۲، عباس قلناش^۳

چکیده

این پژوهش با هدف شناسایی مولفه‌های مسئولیت‌های اجتماعی مطلوب شناختی، عاطفی و عملکردی جهت برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران انجام شد. این مطالعه توصیفی - تحلیلی و از نوع کیفی بود. جامعه پژوهش شامل کتاب پایه چهارم تا ششم ابتدایی و خبرگان برنامه‌ریزی درسی بودند. نمونه پژوهش کتاب‌های پایه چهارم، پنجم و ششم و ۲۰ نفر از خبرگان برنامه‌ریزی درسی بودند که با روش هدفمند انتخاب شدند. داده‌ها با روش‌های مصاحبه، فیش‌برداری، چک‌لیست‌های محقق‌ساخته سیاهه تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران و سیاهه تحلیل محتوای کتاب‌های راهنمای تدریس جمع‌آوری و با استفاده از تکنیک دلفی به روش تحلیل محتوی تحلیل شدند. روایی صوری و محتوایی ابزار با نظر متخصصان و پایایی آن با روش کدگذاری تأیید شد. نتایج نشان داد که مولفه‌های مسئولیت‌های اجتماعی مطلوب شناختی، عاطفی و عملکردی جهت برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران شامل مسئولیت‌پذیری اجتماعی - دینی، مسئولیت‌پذیری اقتصادی، مسئولیت‌پذیری فرهنگی، مسئولیت‌پذیری سیاسی، مسئولیت‌پذیری زیست محیطی، مسئولیت‌پذیری شهروندی - اجتماعی و مسئولیت‌پذیری سازمانی - شغلی بود.

کلید واژه‌ها: مسئولیت‌های اجتماعی، برنامه درسی، مطالعات اجتماعی.

دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۵/۱ پذیرش مقاله: ۱۳۹۷/۸/۴

۱- دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران
onogh.m@yahoo.com

۲- استادیار برنامه‌ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران (نویسنده
مسئول) f-nateghi@iau-arak.ac.ir

۳- دانشیار برنامه‌ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران.
gholtash578@yahoo.com

مقدمه

با نهادینه شدن نقش و اهمیت تعلیم و تربیت در توسعه جوامع و بالندگی نسل جوان و نوجوان تلاش‌های بسیاری برای قانونمند کردن این فرایند خطیر آغاز شده و تعلیم و تربیت به انشعابات متعددی تقسیم شده است. در این میان برنامه‌های درسی به‌عنوان قلب نظام تعلیم و تربیت و ابزاری در جهت تحقق اهداف آموزش و پرورش بیشتر مورد توجه قرار گرفته است. همچنین نظام تعلیم و تربیت در هر کشوری برای آنکه بتواند نقش مهم خود را ایفا کند، نیازمند ملاحظاتی است که از جمله می‌توان به اتخاذ اهداف و آرمان‌های صحیح با توجه به شرایط کشور و تجزیه این اهداف به اهداف خردتر در سطوح مختلف آموزش و پرورش اشاره کرد (نوری، احمدوند و غفاری، ۱۳۹۷). امروزه گسترش شهرنشینی، پیچیده شدن زندگی و روابط انسانی باعث شده تا مسئولیت‌پذیری اجتماعی به یک موضوع جامعه‌شناختی مهم تبدیل شود. موضوعی که در محیط‌های گوناگون سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و محیطی مورد توجه قرار می‌گیرد. مسئولیت‌پذیری اجتماعی نشان از تعهد، وظیفه و تعالی افراد و گروه‌ها دارد (حسن و لاندتامسون^۱، ۲۰۱۹). در واقع مسئولیت‌پذیری اجتماعی نشان از تعهد در جهت پیشرفت جامعه است و انسان به‌عنوان موجودی اجتماعی وظایفی در قبال دیگر افراد جامعه دارد. این احساس تعهد یک ویژگی شخصیتی است و معمولاً به صورت رفتارهای ثابت در مجموعه رفتارهای اجتماعی شخص نمایان می‌شود. ارزش‌های اجتماعی همانند رفاه عمومی و مشارکت در حل مساله زمانی تحقق می‌یابد که در جامعه، افراد بیشتر احساس مسئولیت کنند (نی و وان‌وارت^۲، ۲۰۱۵). مفهوم مسئولیت اجتماعی از مفاهیمی است که پس از پایان جنگ جهانی دوم مورد توجه بسیاری از صاحب‌نظران، زمام‌داران، محققان، برنامه‌ریزان و مصلحین اجتماعی قرار گرفت؛ به طوری که این موضوع به پارادایمی غالب و مسلط در حوزه مدیریت، اداره شرکت‌ها و محافل دانشگاهی بدل شد (نوربخش و اکبریان، ۱۳۹۷). مسئولیت‌پذیری در قالب سه مؤلفه صورت‌بندی شده است. اولاً یادگیری انتخاب رفتارهایی است که نیازهای اساسی ما را برآورده کند، دوماً پذیرفتن پیامدهای رفتار خود و سوماً اینکه مانعی بر سر راه برآورده شدن نیازهای دیگران نباشد (محمدی و حکیمی، ۱۳۹۶). مسئولیت اجتماعی توانایی به کار بردن دانش و

^۱. Hassan & Lund-Thomsen

^۲. Ni & VanWart

مهارت‌هایی است که برای پیشرفت جامعه از طریق آموزش و تجربه بدست آمده است. توجه و خدمت به جهانیان از ویژگی‌های افراد مسئول است که از نظر اجتماعی خوب تربیت شده‌اند. نظام آموزش و پرورش یکی از سازمان‌های مهمی است که در پرورش و رشد اجتماعی افراد نقش کلیدی دارد. بر این اساس نحوه عملکرد این نهاد در فرایند رشد اجتماعی و پرورش همه‌جانبه قابلیت‌های دانش‌آموزان عاملی مؤثر است. امروزه رقابت شدید جوامع، محدودیت منابع، حفظ نظام ارزشی و فرهنگی گذشتگان، تعامل پویا با سایر ملل و فرهنگ‌ها، حضور مؤثر در صحنه‌های سیاسی ملی و بین‌المللی، حفظ و توسعه محیط زیست و مجموع عواملی از این قبیل که بی‌توجهی به آنها به فروپاشی و اضمحلال نظام سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و حتی زیست محیطی جوامع ملی و بین‌المللی منتهی خواهد شد، انسان را احاطه کرده است. این مجموعه حکایت از آن دارد که دنیای متعامل کنونی بیش از هر زمان دیگر نیازمند انسان‌هایی مسئول و مسئولیت‌شناس است (لیو و وو^۱، ۲۰۱۶). منظور از مسئولیت‌پذیری اجتماعی همان پیوستگی و اتحاد میان فعالیت‌ها و ارزش‌های سازمان به گونه‌ای است که منافع کلیه ذینفعان منعکس شود. به عبارت دیگر سازمان باید همواره خود را جزئی از اجتماع بداند و نسبت به جامعه احساس مسئولیت داشته باشد و در جهت بهبود رفاه عمومی به گونه‌ای مستقل از منافع عمل نماید (خواجه‌وی، دهقانی سعدی و روستا، ۱۳۹۷). همچنین مسئولیت اجتماعی به اقدامات مربوط به تعهدات اجتماعی و مجموعه‌ای از خواسته‌های اجتماعی اطلاق می‌گردد. مسئولیت‌های اجتماعی ممکن است به صورت‌های مختلفی برای بهبود وجهه سازمان در جامعه صورت پذیرد (امیدی، رضایی دولت‌آبادی، محمدشفیعی، ۱۳۹۵). مدارس در قبال فرهنگ جامعه، نقش‌هایی دارند که یکی از مهم‌ترین آن‌ها جامعه‌پذیری افراد از طریق برنامه‌های درسی رسمی و غیررسمی است. سازمان‌ها باید به منظور نیل به پاسخگویی اجتماعی در مقابل ذینفعان و سایر افراد جامعه به دغدغه‌های جامعه در خصوص محیط زیست، امور اجتماعی و بشردوستی اهمیت داده و بسته به فرهنگ سازمانی خاص خود به تدوین سیاست‌های مربوط به مسئولیت‌پذیری اجتماعی مبادرت ورزند (هودا، جاسمی، ال‌اس، کودریاه، داچولفانی و جامساری^۲، ۲۰۱۸).

1. Liu & Wu

2. Huda, Jasmi, Alas, Qodriah, Dacholfany & Jamsari

از آنجایی که نظام آموزشی در کشور ایران متمرکز است، یقیناً یکی از مولفه‌های مهم در آموزش مسائل اجتماعی، برنامه‌های درسی رسمی و به تبع آن کتاب و اسناد برنامه درسی است. این موارد جز مهمترین منابع و مراجع یادگیری می‌باشند و معلمان ناگزیر هستند که فعالیت‌های آموزشی خویش را بر اساس آنها متمرکز ساخته، دانش‌آموزان را نیز ملزم به خواندن و فهمیدن محتوای کتاب‌های درسی نمایند. کتاب‌های درسی در نظام آموزشی متمرکز با امتحانات هماهنگ از اهمیت خاصی برخوردار است و در این نوع نظام آموزشی فراگیران باید تمامی مطالب موجود در کتاب‌های درسی را مطالعه کرده و یادگیرند تا امکان موفقیت آموزشی برای آنها فراهم گردد (هاشمی و هاشمی، ۱۳۹۵). مسئولیت‌پذیری اجتماعی در برنامه درسی را می‌توان به سه بعد کلی طبقه‌بندی کرد. اولین و مهمترین آن بعد شناختی است. این بعد در مورد برنامه درسی نشان می‌دهد که برنامه‌های درسی رشد‌دهنده مسئولیت‌پذیری اجتماعی باید متناسب با سطح درک دانش‌آموزان، اطلاعات لازم را پیرامون ماهیت جامعه، عناصر دخیل در آن، نقش انسان در حفظ و تداوم جامعه و انواع مسئولیت‌های اجتماعی را در اختیار آنها قرار دهند (شوارتز^۱، ۲۰۱۷). این بعد به استدلال اشاره دارد که مواجه ساختن دانش‌آموزان با بحران‌ها و تعارضات و استدلال پیرامون مسئولیت‌های اجتماعی موجب خواهد شد، تعادل عقلانی او بهم خورده و این امر فرایند خودنظم‌جویی و تعادل‌یابی را در کودک به جریان می‌اندازد. در این فرایند با بهره‌گیری از امکانات ذهنی و استدلال‌های عقلانی راه‌حل‌های دقیق و ماندگاری برای مسائل پیدا می‌کند. ماحصل رعایت ملاحظات بعد شناختی در طراحی عناصر برنامه درسی رشد‌دهنده مسئولیت‌پذیری اجتماعی تدوین اهدافی پیرامون انواع مسئولیت‌های اجتماعی در سطوح عالی مهارت‌های عقلانی، محتوایی فعال و زمینه‌ساز برای تحلیل و بررسی مسائل و موضوعات اجتماعی و شیوه‌های تدریس مناسب برای رشد مهارت‌های عقلانی و دستیابی به پردازش موقعیت‌های اجتماعی خواهد بود (شونرت-ریچل، ابرلی، لاولور، ابات، تامسون و همکاران^۲، ۲۰۱۵). دومین بعد آن بعد عاطفی است. این بعد ایجاد انگیزه، نگرش و عواطف مثبت نسبت به انواع مسئولیت‌های اجتماعی را دربرمی‌گیرد؛ به طوری که فرد نسبت به پذیرش انواع مسئولیت‌های اجتماعی و ایفای فعالانه آنها در صحنه جامعه برانگیخته می‌شود. چون که

^۱. Schwartz

^۲. Schonert-Reichl, Oberle, Lawlor, Abbott, Thomson & et al

عواطف مثبت انرژی لازم برای انجام فعالیت‌ها را تأمین می‌نمایند. در واقع نحوه و چگونگی طراحی و اجرای برنامه درسی رشددهنده مسئولیت‌پذیری اجتماعی باید چنان باشد که در مخاطب نسبت به موضوع مورد توجه عواطف مثبت ایجاد کند. این عواطف به وسیله ایجاد انگیزش و به‌عنوان عوامل تقویت‌کننده بر نحوه اجرای رفتار اجتماعی فرد مؤثر خواهد بود (سبحانی‌نژاد و آب‌نیک، ۱۳۹۱). سومین بعد آن بعد عملکردی است. در این بعد برنامه‌های درسی رشددهنده مسئولیت‌پذیری اجتماعی باید دانش‌آموز را به طور عملی با عملکرد مسئولانه اجتماعی آشنا کرده، مهارت‌های اجتماعی لازم برای حضور مطلوب در صحنه‌های اجتماعی را در او رشد دهد (چوانگ و هوانگ^۱، ۲۰۱۸).

پژوهش‌های بسیار اندک و پراکنده‌ای درباره مسئولیت‌پذیری اجتماعی انجام شده و پژوهشی به بررسی مولفه‌های مسئولیت‌های اجتماعی مطلوب شناختی، عاطفی و عملکردی جهت برنامه درسی مطالعات اجتماعی پرداخته است. در ادامه مهمترین پژوهش‌های انجام شده در این زمینه ارائه می‌گردد. گاندوز^۲ (۲۰۱۷) ضمن پژوهشی گزارش کرد که دانش‌آموزان نیاز به اعتماد به معلمان از جنبه رویکرد حرفه‌ای خود دارند و اعتماد دانش‌آموزان به معلمان متناسب با احساس مسئولیت معلمان نسبت به یادگیری دانش‌آموزان افزایش می‌یابد. نلسون و بیانکو^۳ (۲۰۱۳) نیز ضمن پژوهشی خاطر نشان کردند که در مدرسه مسئولیت‌پذیری از طریق شناخت و احترام به نیازهای خود و گروه مورد بررسی قرار می‌گیرد. شامیر^۴ (۲۰۰۴) معتقد است که درباره مفهوم مسئولیت‌پذیری اجتماعی و ابعاد آن کثرت نظرات و تفاسیر وجود دارد، اما نکته مشترک همه مطالعات انجام شده در این حوزه توجه فراگیر محققان به رعایت الزامات محیطی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی در آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی می‌باشد. همچنین در شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری اجتماعی در فرد عناصر متعددی نقش دارند که خانواده بیش از همه در این خصوص مؤثر است. در واقع اولین عنصر مؤثر بر رشد و شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری اجتماعی، خانواده و والدین هستند. تحقیقات در این رابطه نشان داده که چگونگی رفتار والدین با کودک در سال‌های نخستین حیات اثر ماندگاری بر شخصیت کودک دارد، البته در سال‌های بعد در

1. Chuang & Huang

2. Gunduz

3. Nelson & Bianco

4. Shamir

کنار اعضای خانواده این نظام آموزش و پرورش است که نقش آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی را بر عهده دارد. همچنین محسنی، حسینی و چمن‌نژاد (۱۳۹۵) ضمن پژوهشی با عنوان بررسی و تحلیل کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم از حیث توجه به شاخص‌های تربیت سیاسی دانش‌آموزان به این نتیجه رسیدند که مضامین و شاخص‌های تربیت سیاسی بکار رفته در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم از لحاظ حیطه‌های یادگیری و نقل مضامین به صورت نامتوازن توزیع گردیده و این امر سبب شده است دانش‌آموزان در برخی شاخص‌ها به بینش درستی دست نیابند، اما در شاخص‌های اولیه تربیت سیاسی نظیر حقوق متقابل، مشورت و هم‌فکری و مسئولیت به دلیل استفاده کم و نامناسب از تربیت سیاسی خوب برخوردار نباشند و این خود باعث پرورش نامناسب تربیت سیاسی در دانش‌آموزان شده است. در پژوهشی دیگر خادمی، ناصری جهرمی و منصوری (۱۳۹۵) ضمن بررسی و تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی بر حسب مولفه‌های مهارت‌های اجتماعی گزارش کردند که مهارت‌های گروهی بیشترین فراوانی و مهارت‌های ارتباطی کمترین فراوانی را داشتند. همچنین بیشترین و کمترین ضریب اهمیت به ترتیب به مهارت‌های جرأت‌ورزی و مهارت‌های ارتباطی مربوط بود. علاوه بر آن مشخص شد که پراکندگی مهارت‌های اجتماعی در این کتاب یکسان نیست و بیشتر بر مهارت‌های ارتباطی، مهارت‌های پرورش حس همکاری و شناسایی ارزش‌های جامعه تأکید شده و این مساله لزوم توجه بیشتر به سایر مهارت‌های اجتماعی را نشان می‌دهد. محمدیان، دهدشتی شاهرخ، خانلری و ظهوری (۱۳۹۵) ضمن پژوهشی درباره شناسایی الزام‌های مسئولیت اجتماعی گزارش کردند که ابعاد مسئولیت‌های اجتماعی شامل فعالیت‌های زیست محیطی، حمایت از انجمن‌ها، فعالیت‌های بشر دوستانه، فعالیت‌های کارگری، امور خیریه، فعالیت‌های توسعه‌ای، روش‌های کار، فعالیت‌های فرهنگی و اطلاعاتی، فعالیت‌های سلامتی و فعالیت‌های ارتباطی و اجتماعی است. وفایی یگانه و قربانی سنجدری (۱۳۹۴) ضمن پژوهشی با عنوان تأثیر مسئولیت‌های اجتماعی سازمانی بر اثربخشی سازمانی به این نتیجه رسیدند که رابطه بین بهبود و ارتقای مسئولیت‌های اجتماعی سازمانی با تحقق اهداف سازمانی در بخش‌های تولیدی و خدماتی در سطوح ملی و بین‌المللی تأیید شده است. افزون بر آن مشخص شد که بین دو متغیر مسئولیت‌های اجتماعی و اثربخشی سازمانی رابطه مثبت و قوی وجود داشت و هم بین عوامل مسئولیت‌های اجتماعی سازمانی با مولفه‌های اثربخشی سازمانی مانند تصویر ذهنی مشتریان،

ابتکار و خلاقیت، تعهد و اخلاق نیروی انسانی، رضایت مشتریان و فروش یا سودآوری در سازمان این رابطه معنادار، مثبت و قابل توجه بود. در پژوهشی دیگر طالبیان، ملاکی و عطائی‌نژاد (۱۳۹۴) ضمن شناسایی و ارزیابی مسئولیت‌های اجتماعی سازمان‌ها در قبال ذینفعان داخلی و بیرونی گزارش کردند که مسئولیت‌های اجتماعی سازمان‌ها به دو بخش ذینفعان داخلی و ذینفعان خارجی تقسیم می‌شود که ابعاد ذینفعان داخلی شامل مسئولیت‌های اقتصادی و رفاهی، مسئولیت‌های محیط کار و مسئولیت‌های علمی - تحقیقاتی و ابعاد ذینفعان خارجی شامل مسئولیت‌های تعاملی موسسه و مسئولیت‌های علمی - تحقیقاتی است. سبحانی‌نژاد و آب‌نیک‌کی (۱۳۹۱) ضمن پژوهشی با عنوان بررسی میزان توجه به مولفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی در محتوای برنامه درسی دوره متوسطه نظری ایران در سال ۱۳۸۹-۱۳۹۰ گزارش کردند که مسئولیت‌های دینی - اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، شهروندی - اجتماعی، زیست محیطی و سازمانی - شغلی در ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکرد باید مد نظر قرار گیرد.

به طور کلی پیشینه بررسی شده نشان از کم مایه بودن ادبیات پژوهشی در زمینه مسئولیت‌پذیری اجتماعی و مولفه‌های آن با هدف بهبود رفتارهای اجتماعی دانش‌آموزان و در نتیجه کاهش هزینه‌های اجتماعی غیرمستقیم جامعه، استفاده از یافته‌های پژوهش به منظور ارزشیابی عملکرد معلمان و مدارس در راستای رشد مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان دوره ابتدایی و همچنین بهره‌گیری از یافته‌های پژوهش توسط سازمان‌ها و مؤسسات دیگر که مرتبط به امور کودکان و نوجوانان در شکور فعالیت می‌کنند جهت آشنایی با زمینه‌های بهره‌گیری از مشارکت دانش‌آموزان در صحنه‌ها و موقعیت‌های مختلف اجتماعی در داخل و خارج از مدرسه ضرورت انجام پژوهش‌هایی از این دست را گوشزد می‌کند. همچنین پراکندگی پژوهش‌ها در حوزه مسئولیت‌پذیری نیز لزوم اجرا و بررسی‌های بیشتر در این حوزه را نشان می‌دهد (رمضانی‌نژاد، نظری و ملایی، ۱۳۹۵). از آنجا که مسئولیت‌پذیری بخش مهمی از رشد اجتماعی افراد است و پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری نیز از اهداف اجتماعی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران می‌باشد، لذا لازم است به این جنبه از ویژگی‌های دانش‌آموزان در نظام آموزشی و به خصوص در برنامه و کتاب‌های درسی دوره ابتدایی که از دوره‌های مهم و حساس شکل‌گیری شخصیت دانش‌آموزان است، توجه بیشتری شود. لازم به ذکر است که برنامه درسی مطالعات اجتماعی توان بیشتری در رشد اجتماعی دانش‌آموزان دارد. همچنین با توجه به ضرورت و

اهمیت مسئولیت‌پذیری اجتماعی اگر تعلیم و تربیت به دنبال تربیت نسل آینده به گونه‌ای اجتماعی و رشدیافته است به ناچار باید به مساله مسئولیت‌پذیری اجتماعی به‌عنوان یکی از زمینه‌های فعالی خود توجه کند و واضح است که برنامه درسی بستری مناسب برای پرورش این نوع از مهارت‌های اجتماعی خواهد بود. از این رو قرار دادن مولفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی در عناصر برنامه‌درسی یعنی اهداف، محتوا، روش‌های آموزش و شیوه‌های ارزیابی به منظور رشد مسئولیت‌پذیری اجتماعی در فراگیران امری اجتناب‌ناپذیر است. بنابراین روشن است که امروزه بحث ضرورت توجه به مسئولیت‌پذیری اجتماعی در فراگیران امری اجتناب‌ناپذیر است. روشن است که امروزه بحث ضرورت توجه به مسئولیت‌پذیری اجتماعی در نظام آموزشی برای همگان موضوع مقبول و انکارناپذیری بوده به‌ویژه اینکه در این بین نقش برنامه درسی اهمیت خاصی دارد. بنابراین پژوهش حاضر با هدف شناسایی مولفه‌های مسئولیت‌های اجتماعی مطلوب شناختی، عاطفی و عملکردی جهت برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران انجام شد.

روش تحقیق

این پژوهش به دنبال شناسایی مولفه‌های مسئولیت‌های اجتماعی مطلوب شناختی، عاطفی و عملکردی جهت برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران است، لذا پژوهش حاضر توصیفی - تحلیلی و از نوع کیفی بود. جامعه پژوهش شامل کتاب پایه چهارم تا ششم ابتدایی و خبرگان برنامه‌ریزی درسی بودند. نمونه پژوهش کتاب‌های پایه چهارم، پنجم و ششم و ۲۰ نفر از خبرگان برنامه‌ریزی درسی بودند که با روش هدفمند انتخاب شدند. داده‌ها با روش‌های مصاحبه فیش‌برداری، چک‌لیست‌های محقق‌ساخته سیاهه تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران و سیاهه تحلیل محتوای کتاب‌های راهنمای تدریس جمع‌آوری شدند. برای این منظور ابتدای از فیش‌برداری اطلاعات استفاده و سپس اقدام به انجام مصاحبه شد. ابزار دیگر مورد استفاده در این پژوهش چک‌لیست‌های محقق‌ساخته سیاهه تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران و سیاهه تحلیل محتوای کتاب‌های راهنمای تدریس بود. همچنین در تحلیل اهداف مصوب دروس میزان توجه به انواع مسئولیت‌های اجتماعی و توزیع آنها در ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکردی مسئولیت‌های اجتماعی در سطح اهداف کلی و جزئی درس مطالعات اجتماعی در پایه‌های چهارم، پنجم و

ششم مورد تحلیل واقع شد. محقق در بررسی محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های چهارم تا ششم با بهره‌گیری از سیاهه تحلیل محتوای کتاب‌های درسی در سه پایه تحصیلی، همه آنها را از ابتدا تا انتها به دقت مطالعه کرد و در صورت وجود مطالبی پیرامون هر یک از انواع مسئولیت‌های اجتماعی در متن درس، پرسش‌ها، تمرین‌ها و تکالیف، به بررسی میزان توجه به مسئولیت‌پذیری اجتماعی و انواع آن در ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکردی اقدام کرد. برای اطمینان از روایی بخش کیفی پژوهش و به منظور اطمینان خاطر از دقت بودن یافته‌ها از نظرات اساتید آشنا با این حوزه و متخصصان آموزش و پرورش آگاه استفاده شد. همچنین به طور همزمان از مشارکت کنندگان در تحلیل و تفسیر داده‌ها استفاده شد و برای محاسبه پایایی از پایایی بین دو کدگذار استفاده شد. در مصاحبه با روش توافق درون موضوعی دو کدگذار از یکی از اساتید مدیریت آموزشی آشنا به کدگذاری درخواست شد تا به‌عنوان کدگذار ثانویه در پژوهش مشارکت کند. در نهایت پژوهشگر با کمک این همکاری پژوهشی تعداد سه مصاحبه را کدگذاری کرد و درصد توافق درون موضوعی که به‌عنوان شاخص پایایی تحلیل به کار می‌رود ۷۶/۹ درصد بدست آمد که این مقدار حاکی از پایایی مناسب است. بنابراین روایی صوری و محتوایی ابزار با نظر متخصصان و پایایی آن با روش کدگذاری تأیید شد. برای تحلیل داده‌ها از فن دلفی استفاده شد. برای این منظور ابتدا نکات کلیدی مربوط به هر مصاحبه ساختاریافته از طریق گوش دادن به مصاحبه‌های ضبط شده و مطالعه یادداشت‌های حین مصاحبه، نکات کلیدی و اساسی از داخل مصاحبه استخراج شد. در ادامه با استفاده از دسته‌بندی نکات کلیدی در قالب اصطلاحات حرفه‌ای برجسب‌گذاری انجام شد. سپس اصطلاحات برجسب‌گذاری شده هر مصاحبه‌شونده در قالب جدول سازماندهی و بر اساس ارتباط و تناسبی که با هم داشتند در قالب ابعاد و مولفه‌ها دسته‌بندی شدند. بنابراین داده‌ها با استفاده از تکنیک دلفی به روش تحلیل محتوی تحلیل شدند.

یافته‌ها

نتایج تحلیل داده‌ها نشان داد که مسئولیت‌های اجتماعی مطلوب شناختی، عاطفی و عملکردی دارای مولفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی - دینی، مسئولیت‌پذیری اقتصادی، مسئولیت‌پذیری فرهنگی، مسئولیت‌پذیری سیاسی، مسئولیت‌پذیری زیست محیطی، مسئولیت‌پذیری شهروندی - اجتماعی و مسئولیت‌پذیری سازمانی - شغلی است. در جدول ۱ نتایج شاخص‌های مؤلفه

مسئولیت پذیری اجتماعی - دینی در ابعاد سه گانه شناختی، عاطفی و عملکردی گزارش شده است.

جدول ۱. نتایج شاخص‌های مؤلفه مسئولیت‌پذیری اجتماعی - دینی در ابعاد سه گانه شناختی، عاطفی و عملکردی

مسئولیت‌پذیری اجتماعی - دینی		
بعد شناختی	بعد عاطفی	بعد عملکردی
۱- آشنایی با اهمیت و ضرورت دینی مشورت در زندگی اجتماعی	۱- ایجاد علاقه نسبت به مشورت در زندگی اجتماعی	۱- مشورت کردن در امور زندگی اجتماعی
۲- آشنایی با اهمیت و ضرورت دینی امانت در زندگی اجتماعی	۲- علاقه‌مندی به امانت و امانت‌داری در زندگی اجتماعی	۲- عمل کردن به امانت‌داری در زندگی اجتماعی
۳- آشنایی با اهمیت و ضرورت دینی اخلاق نیکو در زندگی اجتماعی	۳- ایجاد علاقه به اخلاق نیکو در زندگی اجتماعی	۳- عمل به اخلاق نیکو در زندگی اجتماعی
۴- آشنایی با اهمیت و ضرورت دینی رفتار پسندیده در زندگی اجتماعی	۴- علاقه‌مندی به رعایت اخلاق پسندیده در زندگی اجتماعی	۴- عمل و رعایت اخلاق پسندیده در زندگی اجتماعی
۵- آشنایی با اهمیت و ضرورت دینی دستگیری و کمک به محرومان	۵- ایجاد علاقه و توجه به دستگیری از محرومان جامعه	۵- دستگیری و کمک کردن به محرومان و نیازمندان جامعه
۶- آشنایی با اهمیت و ضرورت دینی وفای به عهد	۶- علاقه‌مندی و توجه به اهمیت و وفای به عهد	۶- عمل کردن به وفای به عهد در زندگی اجتماعی

طبق یافته‌های جدول ۱، مسئولیت‌پذیری اجتماعی - دینی در هر یک از ابعاد سه گانه شناختی، عاطفی و عملکردی دارای شش شاخص است. در جدول ۲ نتایج شاخص‌های مؤلفه مسئولیت‌پذیری سیاسی در ابعاد سه گانه شناختی، عاطفی و عملکردی گزارش شده است.

جدول ۲. نتایج شاخص‌های مؤلفه مسئولیت‌پذیری سیاسی در ابعاد سه گانه شناختی، عاطفی و عملکردی

مسئولیت‌پذیری سیاسی		
بعد شناختی	بعد عاطفی	بعد عملکردی
۱- آگاهی از کارکردها و توانایی‌های دولت در جامعه	۱- ایجاد علاقه و توجه به مطالعه کارکردها و توانمندی‌های دولت	۱- مطالعه نقش و کارکردهای دولت در زندگی
۲- آگاهی از اهمیت دولت در برقراری نظم و امنیت و ثبات در کشور	۲- علاقه‌مندی به رعایت نظم و امنیت در زندگی اجتماعی	۲- رعایت کردن نظم و امنیت اجتماعی
۳- آگاهی از نحوه انتخاب دولت توسط مردم و شکل‌گیری آن	۳- علاقه‌مندی و توجه به چگونگی نقش مردم در انتخاب دولت	۳- عمل به وظایف خود در انتخابات و شکل‌گیری آن
۴- آگاهی از چگونگی انتصاب و عزل مقامات دولتی	۴- توجه و علاقه‌مندی به چگونگی انتصاب و عزل مقامات دولتی	۴- مطالعه درباره چگونگی انتصاب و عزل دولت
۵- آشنایی با کمک‌های مردم برای حل مشکلات دولت	۵- ایجاد توجه و علاقه به نقش مردم در کمک‌رسانی به دولت	۵- کمک به حل مشکلات دولت در شرایط خاص
۶- آشنایی با فواید و خدمات دولت برای مردم	۶- علاقه‌مندی به مطالعه و یادگیری درباره فواید خدمات دولت به مردم	۶- مطالعه خدمات دولت به مردم
۷- آشنایی با وظیفه مردم در استمرار دولت	۷- علاقه‌مندی به مطالعه و یادگیری وظایف مردم در مقابل دولت	۷- انجام وظایف خود به‌عنوان یک شهروند در مقابل دولت
۸- آشنایی با خواسته‌ها و انتظارات مردم از دولت	۸- توجه و رغبت به یادگیری و مطالعه خواسته‌های مردم از دولت	۸- بیان خواسته‌ها و انتظارات از دولت در زندگی اجتماعی

طبق یافته‌های جدول ۲، مسئولیت‌پذیری سیاسی در هر یک از ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکردی دارای هشت شاخص است. در جدول ۳ نتایج شاخص‌های مؤلفه مسئولیت‌پذیری فرهنگی در ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکردی گزارش شده است.

جدول ۳. نتایج شاخص‌های مؤلفه مسئولیت‌پذیری فرهنگی در ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکردی

مسئولیت‌پذیری فرهنگی		
بعد شناختی	بعد عاطفی	بعد عملکردی
۱- آشنایی با شاخص‌های راهبردی، ابعاد و جلوه فرهنگ ملی در رابطه با مسئولیت‌پذیری اجتماعی	۱- ایجاد توجه و رغبت نسبت به مطالعه فرهنگ ملی	۱- تلاش جهت بهره‌گیری از جلوه‌های فرهنگ ملی در زندگی اجتماعی
۲- آشنایی با شاخص‌های راهبردی، ابعاد و جلوه فرهنگ دینی در رابطه با مسئولیت‌پذیری اجتماعی	۲- ایجاد علاقه و توجه نسبت به مطالعه یادگیری فرهنگ دینی	۲- تلاش جهت بهره‌گیری از جلوه‌های فرهنگ دینی در زندگی اجتماعی
۳- آشنایی با هنرمندان بزرگ تاریخ ایران و اسلام	۳- علاقه و توجه نسبت به مطالعه زندگی هنرمندان اسلامی	۳- تلاش برای بهره‌گیری از هنرمندان در زندگی اجتماعی
۴- آشنایی دانش‌آموز با صنایع دستی، ملی و اسلامی	۴- ایجاد علاقه و توجه نسبت به مطالعه صنایع دستی و ملی	۴- بهره‌گیری از صنایع دستی و ملی در زندگی اجتماعی
۵- آشنایی درباره آداب و سنن ملی و اسلامی با محوریت مسئولیت اجتماعی	۵- علاقه و توجه به یادگیری آداب و سنن ملی و اسلامی	۵- عمل به آداب و فرهنگ و سنن ملی و اسلامی در اجتماع
۶- آشنایی با هنرهای ملی و اسلامی در زمینه مسئولیت‌پذیری اجتماعی	۶- توجه و علاقه نسبت به یادگیری هنرهای ملی و اسلامی	۶- تلاش برای بهره‌گیری از هنرها در زندگی اجتماعی

طبق یافته‌های جدول ۳، مسئولیت‌پذیری فرهنگی در هر یک از ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکردی دارای شش شاخص است. در جدول ۴ نتایج شاخص‌های مؤلفه مسئولیت‌پذیری اقتصادی در ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکردی گزارش شده است.

جدول ۴. نتایج شاخص‌های مؤلفه مسئولیت‌پذیری اقتصادی در ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکردی

مسئولیت‌پذیری اقتصادی		
بعد شناختی	بعد عاطفی	بعد عملکردی
۱- آشنایی با اهمیت شغل و کسب درآمد	۱- توجه و علاقه‌مندی به مشاغل گوناگون جامعه	۱- پرداختن به شغل و کسب درآمد
۲- آشنایی با اهمیت شیوه‌های صحیح مصرف	۲- توجه و رغبت به مطالعه شیوه‌های صحیح مصرف	۲- رعایت شیوه‌های درست مصرف در زندگی اجتماعی
۳- آشنایی با اهمیت پس‌انداز کردن	۳- علاقه‌مندی و رغبت به پس‌انداز	۳- پس‌انداز کردن در زندگی
۴- آشنایی با فرهنگ صحیح کار و تولید	۴- علاقه‌مندی به یادگیری فرهنگ صحیح کار و تولید	۴- عمل به فرهنگ صحیح کار و تولید
۵- آشنایی با اهمیت حمایت از تولید ملی و داخلی	۵- ایجاد علاقه و رغبت به حمایت از تولید ملی و داخلی	۵- استفاده از تولیدات ملی و داخلی در زندگی اجتماعی
۶- آشنایی با اهمیت مشارکت فعال در ساخت و آبادانی کشور	۶- علاقه و رغبت به مشارکت در ساخت و آبادانی کشور	۶- مشارکت در ساخت و آبادانی کشور

طبق یافته‌های جدول ۴، مسئولیت‌پذیری اقتصادی در هر یک از ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکردی دارای شش شاخص است. در جدول ۵ نتایج شاخص‌های مؤلفه مسئولیت‌پذیری شهروندی - اجتماعی در ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکردی گزارش شده است.

جدول ۵. نتایج شاخص‌های مؤلفه مسئولیت‌پذیری شهروندی - اجتماعی در ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکردی

مسئولیت‌پذیری شهروندی - اجتماعی		
بعد شناختی	بعد عاطفی	بعد عملکردی
۱- آشنایی با حقوق و وظایف شهروندی	۱- توجه و علاقه به یادگیری حقوق و وظایف شهروندی	۱- عمل به حقوق و وظایف شهروندی به‌عنوان شهروند
۲- آشنایی با قوانین و مقررات زندگی شهروندی و اجتماعی	۲- علاقه و رغبت به یادگیری قوانین و مقررات شهروندی	۲- رعایت و عمل به مقررات و قوانین شهروندی
۳- آشنایی با اهمیت و ضرورت احترام به حقوق دیگران	۳- ایجاد علاقه و رغبت به رعایت حقوق دیگران	۳- رعایت حقوق دیگران به‌عنوان شهروند
۴- آشنایی با مهارت‌های ارتباطی و گروهی	۴- علاقه‌مندی به یادگیری مهارت‌های ارتباطی و گروهی	۴- عمل و رعایت قوانین مهارت‌های ارتباطی و گروهی
۵- آشنایی با اهمیت و نقش خانواده	۵- علاقه‌مندی و رغبت به مطالعه و یادگیری اهمیت نقش خانواده	۵- احترام به نهاد خانواده و رعایت حقوق آن‌ها
۶- آشنایی با اهمیت صلح و پیشرفت جهانی	۶- علاقه‌مندی به مطالعه صلح جهانی	۶- عمل کردن و پایبند بودن به قوانین صلح جهانی
۷- آشنایی با اهمیت رسانه‌ها در جامعه	۷- ایجاد علاقه و توجه به مطالعه نقش رسانه‌ها در زندگی اجتماعی	۷- مطالعه انواع رسانه‌های موجود در جامعه
۸- آشنایی با مهارت‌های همدلی در زندگی اجتماعی	۸- علاقه به یادگیری مهارت‌های همدلی در زندگی اجتماعی	۸- همدلی با مردم و مسئولین در شرایط خاص اجتماعی

طبق یافته‌های جدول ۵، مسئولیت‌پذیری شهروندی - اجتماعی در هر یک از ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکردی دارای هشت شاخص است. در جدول ۶ نتایج شاخص‌های مؤلفه مسئولیت‌پذیری زیستی - محیطی در ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکردی گزارش شده است.

جدول ۶. نتایج شاخص‌های مؤلفه مسئولیت‌پذیری زیستی - محیطی در ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکردی

مسئولیت‌پذیری زیستی - محیطی		
بعد شناختی	بعد عاطفی	بعد عملکردی
۱- آشنایی با اهمیت محیط زیست در زندگی اجتماعی بشر	۱- ایجاد علاقه در حفظ و نگهداری از محیط زیست	۱- حفظ و نگهداری از محیط زیست
۲- آشنایی با اهمیت منابع تأمین‌کننده انرژی مورد نیاز بشر	۲- ایجاد علاقه و توجه به منابع تأمین‌کننده انرژی موجود در زندگی	۲- رعایت استفاده صحیح از منابع انرژی
۳- آشنایی با انواع آلاینده‌های هوا	۳- ایجاد توجه و علاقه نسبت به مطالعه و شناخت آلاینده‌های هوا	۳- تلاش برای جلوگیری از آلودگی هوا
۴- آشنایی با انواع آلاینده‌های آب	۴- ایجاد توجه و علاقه نسبت به مطالعه و شناخت آلاینده‌های آب	۴- تلاش برای جلوگیری از آلودگی آب
۵- آشنایی با انواع آلاینده‌های خاک	۵- ایجاد توجه و علاقه نسبت به مطالعه و شناخت آلاینده‌های خاک	۵- تلاش برای جلوگیری از آلودگی خاک
۶- آشنایی با اهمیت حفظ و نگهداری فضاها و زیرساخت‌های عمومی (مترو، پارک‌ها، ورزشگاه‌ها و موزه)	۶- ایجاد توجه و علاقه نسبت به مطالعه و چگونگی حفظ و نگهداری فضاها عمومی	۶- رعایت حفظ و پاکیزگی و جلوگیری از تخریب فضاها عمومی
۷- آشنایی با اهمیت جمع‌آوری و دفع انواع پسماندها محیطی	۷- ایجاد توجه و علاقه نسبت به اهمیت جمع‌آوری و دفع زباله	۷- رعایت بهداشت و ریختن زباله در مکان‌های مخصوص

طبق یافته‌های جدول ۶، مسئولیت‌پذیری زیستی - محیطی در هر یک از ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکردی دارای هفت شاخص است. در جدول ۷ نتایج شاخص‌های مؤلفه مسئولیت‌پذیری سازمانی - شغلی در ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکردی گزارش شده است.

جدول ۷. نتایج شاخص‌های مؤلفه مسئولیت‌پذیری سازمانی - شغلی در ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکردی

مسئولیت‌پذیری سازمانی - شغلی		
بعد شناختی	بعد عاطفی	بعد عملکردی
۱- آشنایی با انواع مشاغل ضروری در جامعه	۱- توجه و علاقه به مطالعه انواع مشاغل موجود در جامعه	۱- مطالعه انواع مشاغل سودمند در جامعه
۲- آشنایی با انواع سازمان‌های مهم و ضروری	۲- توجه و علاقه به دانستن انواع سازمان‌ها و نقش هر یک در جامعه	۲- مطالعه و یادگیری نقش انواع سازمان‌ها در جامعه
۳- آشنایی با تعهد سازمانی	۳- توجه و علاقه به دانستن و یادگیری تعهد سازمانی	۳- عمل به تعهدات سازمانی
۴- آشنایی با تعهد شغلی	۴- توجه و علاقه به مطالعه و یادگیری تعهد شغلی	۴- عمل به انواع تعهدات شغلی در زندگی اجتماعی
۵- آشنایی مقدماتی با روابط سازمانی	۵- توجه و علاقه نسبت به مطالعه و یادگیری روابط درون‌سازمانی	۵- رعایت و عمل به روابط درون‌سازمانی
۶- آشنایی مقدماتی با اخلاق شغلی، حرفه‌ای و سازمانی	۶- توجه و علاقه به یادگیری اخلاق شغلی و حرفه‌ای	۶- عمل به اخلاق شغلی و حرفه‌ای در زندگی اجتماعی

طبق یافته‌های جدول ۷، مسئولیت‌پذیری سازمانی - شغلی در هر یک از ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکردی دارای شش شاخص است.

بحث و نتیجه‌گیری

انسان اجتماعی از دیرباز برای زیستن ناگزیر به همکاری با هم‌نوعان خود قبول مسئولیت بوده است. چون که نیازهای او با کمک و همیاری دیگران مرتفع می‌شود. در زندگی و جریان پاسخدهی متقابل به نیازهای یکدیگر باید به مهارت‌های اجتماعی مجهز بود. مهارت‌ها مجموعه‌ای از پاسخ‌های لازم را فراهم می‌نمایند تا بدان وسیله فرد بتواند به طرز موثری زندگی کند، بیاموزد و کار کند. مسئولیت‌پذیری یک مهارت اجتماعی است که نقش آن در زندگی اجتماعی و شخصی از جمله مباحث مورد توجه دانشمندان و به خصوص روانشناسان بوده است، اما مهمترین نهاد رسمی که وظیفه خطیر آموزش این نوع مسئولیت‌پذیری را برعهده دارد، آموزش و پرورش است. آموزش و پرورش جامعه در دوره‌های آموزش عمومی باید افراد را به سمت کسب مهارت‌های کلامی، جسمی، علمی و اجتماعی هدایت کند و شخص را آماده ورود به اجتماع نماید. اجتماعی شدن جریانی است که در آن مهارت‌ها، انگیزه‌ها، ارزش‌ها، هنجارها و رفتارهای فرد شکل می‌گیرد تا فرد در جامعه فعلی یا آتی نقش مناسب و کارآمد داشته باشد.

بنابراین پژوهش حاضر با هدف شناسایی مولفه‌های مسئولیت‌های اجتماعی مطلوب شناختی، عاطفی و عملکردی جهت برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران انجام شد. نتایج نشان داد که مولفه‌های مسئولیت‌های اجتماعی مطلوب شناختی، عاطفی و عملکردی جهت برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران شامل مسئولیت‌پذیری اجتماعی - دینی، مسئولیت‌پذیری اقتصادی، مسئولیت‌پذیری فرهنگی، مسئولیت‌پذیری سیاسی، مسئولیت‌پذیری زیست محیطی، مسئولیت‌پذیری شهروندی - اجتماعی و مسئولیت‌پذیری سازمانی - شغلی بود. این نتایج از جهاتی با نتایج پژوهش‌های قبلی هماهنگ و هم‌جهت بود. برای مثال نلسون و بیانکو (۲۰۱۳) ضمن پژوهشی خاطر نشان کردند که در مدرسه مسئولیت‌پذیری از طریق شناخت و احترام به نیازهای خود و گروه شکل می‌گیرد. شامیر (۲۰۰۴) معتقد است ابعاد مسئولیت‌پذیری اجتماعی شامل رعایت الزامات محیطی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی می‌باشد. همچنین محسنی و همکاران (۱۳۹۵) ضمن پژوهشی به این نتیجه رسیدند که مضامین و شاخص‌های تربیت سیاسی بکار رفته در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم از لحاظ حیطه‌های یادگیری و نقل مضامین به صورت نامتوازن توزیع گردیده و این امر سبب شده است دانش‌آموزان در برخی شاخص‌ها به بینش درستی دست نیابند، اما در شاخص‌های اولیه تربیت سیاسی نظیر حقوق متقابل، مشورت و هم‌فکری و مسئولیت به دلیل استفاده کم و نامناسب از تربیت سیاسی خوبی برخوردار نیست. در پژوهشی دیگر خادمی و همکاران (۱۳۹۵) گزارش کردند که در کتاب مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی مهارت‌های گروهی بیشترین فراوانی و مهارت‌های ارتباطی کمترین فراوانی را داشتند. محمدیان و همکاران (۱۳۹۵) ابعاد مسئولیت‌های اجتماعی را شامل فعالیت‌های زیست محیطی، حمایت از انجمن‌ها، فعالیت‌های بشر دوستانه، فعالیت‌های کارگری، امور خیریه، فعالیت‌های توسعه‌ای، روش‌های کار، فعالیت‌های فرهنگی و اطلاعاتی، فعالیت‌های سلامتی و فعالیت‌های ارتباطی و اجتماعی معرفی کردند. در پژوهشی دیگر طالبیان و همکاران (۱۳۹۴) مسئولیت‌های اجتماعی سازمان‌ها را به دو بخش ذینفعان داخلی و ذینفعان خارجی تقسیم کردند که ابعاد ذینفعان داخلی شامل مسئولیت‌های اقتصادی و رفاهی، مسئولیت‌های محیط کار و مسئولیت‌های علمی - تحقیقاتی و ابعاد ذینفعان خارجی شامل مسئولیت‌های تعاملی موسسه و مسئولیت‌های علمی - تحقیقاتی بود. سبحانی‌نژاد و آب‌نیکی (۱۳۹۱) مولفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی را شامل مسئولیت‌های دینی - اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی،

شهروندی - اجتماعی، زیست محیطی و سازمانی - شغلی در ابعاد سه گانه شناختی، عاطفی و عملکرد معرفی کردند.

کتاب‌های درسی و محتوای آن محمل مناسب و ابزاری مفید برای ارائه دانش، تغییر در باورها و نگرش‌ها، آموزش مهارت‌ها، ایجاد تعهد و روحیه مدنی در دانش‌آموزان و جامعه‌پذیر ساختن آنان است. یکی از مهمترین دل‌مشغولی‌های بیشتر نظام‌های تعلیم و تربیت در بسیاری از کشورهای دنیا، تربیت شهروند مناسب است. مطالعات و پژوهش‌های انجام شده در بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه نشان می‌دهد که مسئولان تعلیم و تربیت در این کشورها با عزمی راسخ و با تدوین برنامه‌های آموزشی - درسی متنوع، تربیت شهروند مناسب را در صدر اقدام‌ها و فعالیت‌های خود قرار داده‌اند. بنابراین با توجه به اهمیت موضوع، مقایسه چارچوب مطلوب و موجود آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی در برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت. به طور کلی نتایج نشان داد که مولفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی - دینی مطلوب در بعد شناختی شامل آشنایی با اهمیت و ضرورت مشورت، امانت و امانت‌داری، اخلاق نیکو، رفتار پسندیده، دستگیری و کمک به محرومان از نظر دینی و اجتماعی بود. مولفه‌های مسئولیت‌پذیری اقتصادی در بعد شناختی شامل شناخت شیوه‌های صحیح مصرف، پس‌انداز کردن، فرهنگ صحیح کار و تولید، حمایت از تولید ملی و داخلی و مشارکت فعال در ساخت و آبادانی کشور بود. همچنین مولفه‌های مسئولیت‌پذیری فرهنگی در بعد شناختی شامل آگاهی از ابعاد و جلوه فرهنگ ملی و دینی در رابطه با مسئولیت‌پذیری اجتماعی، شناخت هنرمندان بزرگ تاریخ ایران و اسلام، آشنایی با صنایع دستی، ملی و اسلامی و آگاهی از آداب و سنن ملی و اسلامی در زمینه مسئولیت‌پذیری اجتماعی بود. مولفه‌های مسئولیت‌پذیری سیاسی در بعد شناختی شامل آگاهی از اهمیت دولت در برقراری نظم و امنیت و ثبات در کشور، نحوه انتخاب دولت توسط مردم و شکل‌گیری آن، چگونگی انتصاب و عزل مقامات دولتی، کمک‌های مردم برای حل مشکلات دولتی، وظایف مردم در استمرار دولت و خواسته‌ها و انتظارات مردم از دولت بود. علاوه بر آن مولفه‌های مسئولیت‌پذیری زیست محیطی در بعد شناختی شامل آشنایی، توجه و نگهداری محیط زیست در زندگی اجتماعی، شناخت منابع تأمین‌کننده انرژی، آگاهی از آلاینده‌های آب، خاک و هوا و چگونگی پیشگیری از آنها، حفظ و نگهداری زیرساخت‌های عمومی مثل پارک‌ها و جمع‌آوری

و آگاهی از چگونگی جمع‌آوری و دفع پسماندها بود. مولفه‌های مسئولیت‌پذیری شهروندی - اجتماعی در بعد شناختی شامل شناخت حقوق و وظایف شهروندی، آگاهی از قوانین و مقررات زندگی شهروندی و اجتماعی، احترام به حقوق دیگران، آگاهی از مهارت‌های ارتباطی و گروهی، درک اهمیت خانواده، صلح و پیشرفت جهانی، اهمیت رسانه در جامعه و داشتن توانایی مهارت‌های اجتماعی بود. مولفه‌های مسئولیت‌پذیری سازمانی - شغلی در بعد شناختی شامل آگاهی از مشاغل ضروری در جامعه، شناخت انواع سازمان‌های جامعه، آگاهی از تعهد سازمانی و تعهد شغلی، آشنایی با روابط سازمانی و آگاهی مقدماتی درباره اخلاق شغلی، حرفه‌ای و سازمانی بود. لازم به ذکر است که همه مولفه‌های مذکور در بعد عاطفی شامل علاقه نسبت به هر یک از مولفه‌ها و در بعد عملکردی شامل رفتار و عمل به هر یک از آن مولفه‌ها می‌باشد.

پژوهش حاضر با محدودیت‌هایی مواجه بود. محدود بودن جامعه آماری به خبرگان علوم تربیتی و برنامه‌ریزی استان گلستان، ابزار اندازه‌گیری که به دلیل کیفی بودن از مصاحبه و چک‌لیست استفاده شد. پیشنهاد پژوهش حاضر اینکه در پژوهش‌های آتی، مولفه‌های کلیدی مسئولیت‌پذیری اجتماعی در پایه‌های تحصیلی پایین‌تر یا بالاتر مورد بررسی قرار گیرد. همچنین لازم است تا ابعاد مختلف مسئولیت‌پذیری در سایر دروس آموزشی در ابعاد سه‌گانه شناختی، عاطفی و عملکردی مورد بررسی قرار گیرد تا جنبه‌های روانشناختی آن با توجه به مفاهیم تربیتی آشکار گردد. مسئولان و برنامه‌ریزان آموزش و پرورش در بخش طراحی دروس به‌ویژه درس مطالعات اجتماعی می‌توانند از نتایج این پژوهش بهره‌گیری کنند و در راستای سند چشم‌انداز تحول بنیادین آموزش و پرورش گام بردارند.

منابع

- امیدی، فریدون؛ رضایی دولت‌آبادی، حسین و محمدشفیعی، مجید. (۱۳۹۵). تأثیر مسئولیت‌های اجتماعی شرکت بر عملکرد اجتماعی و واکنش‌های مصرف‌کننده در صنایع غذایی. **فصلنامه تحقیقات بازاریابی نوین**، ۱۶(۱)، ۱۷۸-۱۶۱.
- خادمی، محسن؛ محمدی، مهدی؛ ناصری جهرمی، رضا و منصور، سیروس. (۱۳۹۵). تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی بر حسب مولفه‌های مهارت‌های اجتماعی. **فصلنامه تعلیم و تربیت**، ۳۲(۲)، ۱۱۳-۱۳۰.

خواجه‌ای، شکراله؛ دهقانی سعدی، علی‌اصغر و روستا، منوچهر. (۱۳۹۷). بررسی نقش تعدیل‌کنندگی خودشیفتگی مدیران در تبیین رابطه بین مسئولیت‌پذیری اجتماعی و عملکرد مالی شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران. **مجله تحقیقات حسابداری و حسابرسی**، ۳۹، ۷۴-۵۷.

رمضانی‌نژاد، رحیم، نظری، سمانه و ملایی، کمینا. (۱۳۹۵). مقایسه سطوح مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان ورزشکار و غیرورزشکار بر اساس مدل TPSR. **پژوهش‌های کاربردی در مدیریت ورزشی**، ۵(۱۸)، ۱۰۸-۹۷.

سبحانی‌نژاد، مهدی و آب‌نیک، زهرا. (۱۳۹۱). بررسی میزان توجه به مولفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی در محتوای برنامه درسی دوره متوسطه نظری ایران در سال ۱۳۹۰-۱۳۸۹. **اندیشه‌های نوین تربیتی**، ۸(۱)، ۱۰۶-۵۹.

طالبیان، سیدامیر؛ ملاکی، احمد و عطائی‌نژاد، نجمه. (۱۳۹۴). شناسایی و ارزیابی مسئولیت‌های اجتماعی سازمان‌ها در قبال ذینفعان داخلی و بیرونی (موسسه مطالعات بین‌المللی انرژی). **فصلنامه مدیریت منابع انسانی در صنعت نفت**، ۷(۲۶)، ۱۹۳-۱۶۵.

محسنی، منصوره؛ حسینی، سلیمه و جمل‌نژاد، مرتضی. (۱۳۹۵). بررسی و تحلیل کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم از حیث توجه به شاخص‌های تربیت سیاسی دانش‌آموزان. **مجله مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی**، ۲(۱۳)، ۲۲۳-۲۰۹.

محمدی، حامد و حکیمی، علی. (۱۳۹۶). سنجش اصول مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها با رویکرد استاندارد ISO26000 (مطالعه موردی: شرکت گاز استان مازندران). **مدیریت استاندارد و کیفیت**، ۱۷(۱)، ۲۳-۱۶.

محمدیان، محمود؛ دهدشتی شاهرخ، زهره؛ خانلری، امیر و ظهوری، بهاره. (۱۳۹۵). شناسایی الزام‌های مسئولیت اجتماعی تولیدکنندگان کالاهای تندمصرف در حوزه بازاریابی. **مجله چشم‌انداز مدیریت بازرگانی**، ۲۸، ۴۳-۲۷.

نوربخش، یونس و اکبریان، مصطفی. (۱۳۹۷). تبیین جامعه‌شناختی مسئولیت اجتماعی بنگاه‌های اقتصادی-انتفاعی بر اساس هنجارهای اخلاقی و دینی (مورد مطالعه: مدیران دانشگاه آزاد اسلامی و بانک پارسیان در شهر تهران). **مجله بررسی مسائل اجتماعی ایران**، ۹(۲)، ۶۱-۴۱.

نوری، محمدرحیم؛ احمدوند، محمدعلی و غفاری، محمد. (۱۳۹۷). میزان هم‌خوانی برنامه‌درسی معارف اسلامی (محتوی و اهداف) دوره عمومی آموزش و پرورش ایران با اهداف (شایستگی‌های پایه) سند تفصیلی برنامه‌درسی ملی. **فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی**، ۱۲(۳)، ۲۹۵-۲۷۹.

وفایی یگانه، محمد و قربانی سنجدری، معصومه. (۱۳۹۴). تأثیر مسئولیت‌های اجتماعی سازمانی بر اثربخشی سازمانی. **مجله مهندسی فرهنگی**، ۱۰(۸۵)، ۱۵۲-۱۲۵.

هاشمی، فروزان و هاشمی، فاطمه. (۱۳۹۵). **مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان: ابعاد و راهکارهای تقویت آن**. پنجمین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی و علوم اجتماعی، تهران: همایشگران مهر اشراق.

Chuang, S. P., & Huang, S. J. (2018). The effect of environmental corporate social responsibility on environmental performance and business competitiveness: The

- mediation of green information technology capital. **Journal of Business Ethics**, 150(4), 991-1009.
- Gunduz, M. (2017). Sınıf öğretmenlerinin değer öğretimine yönelik zihin haritaları. **Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 6(2), 427-446.
- Hassan, A., & Lund-Thomsen, P. (2019). **Multi-stakeholder initiatives and corporate social responsibility in global value chains: Towards an analytical framework and a methodology**. In Corporate Social Responsibility: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications IGI global.
- Huda, M., Jasmi, K. A., Alas, Y., Qodriah, S. L., Dacholfany, M. I., & Jamsari, E. A. (2018). **Empowering civic responsibility: Insights from service learning**. In Engaged Scholarship and Civic Responsibility in Higher Education IGI Global.
- Liu, S., & Wu, D. (2016). Competing by conducting good deeds: The peer effect of corporate social responsibility. **Finance Research Letters**, 16, 47-54.
- Nelson, D., & Bianco, C. (2013). Increasing student responsibility and active learning in an undergraduate capstone finance course. **American Journal of Business Education**, 6(2), 267-278.
- Ni, A., & VanWart, M. (2015). **Corporate social responsibility: Doing well and doing good**. In Building Business-Government Relations Routledge.
- Schonert-Reichl, K. A., Oberle, E., Lawlor, M. S., Abbott, D., Thomson, K., & et al. (2015). Enhancing cognitive and social-emotional development through a simple-to-administer mindfulness-based school program for elementary school children: A randomized controlled trial. **Developmental Psychology**, 51(1), 45-52.
- Schwartz, M. S. (2017). **Corporate social responsibility**. Routledge.
- Shamir, R. (2017). **Between self-regulation and the alien tort claims act: On the contested concept of corporate social responsibility**. In Crime and Regulation Routledge.